

УДК 338.341

Дудкіна О.

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Діагностовано дисбаланси та проблеми структурних трансформацій соціально-економічного розвитку регіонів. Запропоновано систему індикаторів для визначення рівня сталого розвитку територій та обґрунтування напрямів регіональної структурної політики.

Ключові слова: *структура економіки регіону, сталий розвиток території, індикатори регіонального розвитку, регіональна структурна політика.*

Системні засади формування та реалізації державної регіональної політики України мають ґрунтуватися на врахуванні концепції сталого розвитку, котру визначають у світовій науці й практиці як систему поглядів на рух економічних систем і соціальних спільнот як несуперечливу їх взаємодію між собою та природою. Проектуючи дану концепцію, закладену Конференцією ООН у «Порядку денному на ХХІ століття» [1], як основу новітнього постіндустріального розвитку держав на рівень територій, доцільно розглядати сталий розвиток регіонів як результат ефективного розвитку та вдосконалення структури регіональної економіки, що має бути за одночасного дотримання відповідних економічних, соціальних та екологічних параметрів.

Проблематика сталого розвитку держав та регіонів широко висвітлена та дискутована в науковій літературі. Так, О. Білоус, Ю. Мазейко досліджують вплив процесів глобалізації та європейської регіоналізації на забезпечення сталого розвитку [2]. Теоретико-методологічні засади сталого розвитку та розміщення продуктивних сил регіонів є об'єктом наукового пошуку Л. Масловської [3]. На особливостях формування політики сталого розвитку проблемних територій акцентує увагу З. Герасимчук [4]. Методичне та інструментальне підґрунтя розрахунку індикаторів сталого розвитку регіонів та сфер їх застосування в реалізації державної регіональної політики розробили науковці Інституту прикладного системного аналізу НАН України та МОН України [5]. Проте сучасні процеси трансформації соціально-економічного розвитку України та її регіонів, що супроводжуються змінами в структурі регіональної економіки, об'єктивно

потребують посилення уваги до формування і реалізації адекватної структурної політики регіонів, спрямованої на досягнення сталого збалансованого розвитку територій.

У даному контексті актуалізується потреба розроблення системи індикаторів регіонального розвитку, що дали б змогу діагностувати проблеми і напрямки функціонування регіональної соціально-економічної системи і на цій основі обґрунтовувати систему управлінських впливів органів державної влади щодо забезпечення сталого розвитку адміністративно-територіальних утворень.

Зокрема, аналіз регіональних соціально-економічних процесів за видами структури регіональної економіки: галузевої, відтворювальної, секторальної, економічної, територіальної, соціальної та іншими засвідчив значні трансформації та диспропорції в усіх елементах структури регіональної економіки. Діагностовано певні дисбаланси й проблеми в розвитку України та її регіонів; у функціонуванні галузей і секторів регіональної економіки; в перебігу регіональних соціально-економічних, екологічних, гуманітарних та інших процесів і явищ; у можливостях застосування регіональними органами влади новітніх управлінських технологій регіонального управління, адекватних сучасним викликам глобалізації та регіоналізації.

Так, серед проблем структурних трансформацій соціально-економічного розвитку Тернопільської області виділено:

- ✓ наявність структурних диспропорцій (у галузевій структурі регіональної економіки переважають галузі первинного й вторинного секторів економіки: зокрема, частка галузей добувної та переробної промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції області у 2010 р. становила 75,6%, у 2009 р. – 74,9%. В структурі промислового виробництва домінують дві галузі: харчова промисловість (46,4% у загальному обсязі реалізованої продукції в 2010 р.) і виробництво та розподіл електроенергії, газу й води (відповідно 13,7%).

У структурі валової доданої вартості Тернопільської області основну частку займають: сільське господарство (в 2010 р. – 19,1%) за одночасного скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в 2010 р. на 5,2% порівняно з 2009 р., у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 7,6%, у господарствах населення – на 3,8%; переробні галузі (в 2010 р. на їх частку припадало 14,4%); транспорт (більше 11,0%), тобто переважають галузі з потенційно низькою доданою вартістю. Аналогічні співвідношення характерні й для структури виробництва товарів та послуг, де домінує сільськогосподарське виробництво (21,2%) й галузі переробної промисловості (27,4%) [6];

- ✓ нерациональність відтворювальної структури регіональної економіки, а саме: домінування проміжного споживання у валовому регіональному продукті, частка якого коливається від 55,2% у 2006 р. до 56,9% у 2010 р., що є свідченням зростання рівня матеріало- і ресурсомісткості регіональної економіки на фоні недостатньої інвестиційної та інноваційної активності підприємств, значного фізичного й морального зношення основних виробничих фондів і неповної завантаженості виробничих потужностей. Зокрема, на початок 2010 р. ступінь зношення основних фондів у цілому в області становить 47,7%, у т. ч. в таких важливих галузях як сільське господарство – 54%, промисловість – 47,8%, будівництво – 47,5%, комунальне господарство та інфраструктура обслуговування (виробництво й розподіл електроенергії, газу і води – 58,6%);
- ✓ недостатнє врахування інноваційного потенціалу території, відсутність дієвого інституційного забезпечення, відповідної державної підтримки, достатнього ресурсного забезпечення інноваційного процесу, пріоритетних напрямів, стадій і засобів поширення всіх видів інновацій, що призвело до втрати конкурентних позицій регіону на ринках високотехнологічної та наукомісткої продукції. Оцінка кількісних та якісних показників використання інноваційного потенціалу засвідчила, що Тернопільська область є найменш інноваційно привабливою серед усіх регіонів України. Так, обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних в області у 2009 р. становив 14 396 тис. грн., або в розрахунку на 1 млн. грн. валового регіонального продукту – 1369 грн., що суттєво відрізняється від середніх показників в Україні; у структурі фінансування наукових розробок домінують кошти державного бюджету (49,6% в 2009 р.), тоді як частка коштів замовників науково-технічних робіт становить 35,3%, а за кошти місцевих бюджетів виконують лише 0,6% НДДКР; частка реалізованої інноваційної продукції є незначною і в загальних обсягах реалізації становить 13,2%, оскільки лише 15,2% промислових підприємств Тернопільської області впроваджують інновації у власне виробництво [6];
- ✓ напруженість та незбалансованість місцевих бюджетів. Свідченням цього є високий рівень дотаційності обласного бюджету (частка офіційних трансфертів у доходах бюджету становить більше двох третин, від 69,7% в 2007 р. до 71,2% в 2009 р.); переважання поточних видатків над видатками розвитку (зокрема, на соціально-культурні потреби в області у 2009 р. спрямовували 89,2% коштів, на державне управління – 5%, а на розвиток економіки лише –

- 3,1%). Зазначений стан обласного бюджету обумовлений: недостатньою базою оподаткування і, як наслідок, домінуванням офіційних державних трансфертів у структурі його доходів, що спричинили недостатнє ресурсне підґрунтя діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в частині забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону; обмеженістю джерел фінансування основних регіональних економічних, соціальних, екологічних та інших програм;
- ✓ дисбаланси у територіальній структурі регіональної економіки, зокрема, «заморожування» проблем розвитку депресивних (проблемних) територій, оскільки протягом останніх трьох років рівень досягнення основних соціально-економічних параметрів становив менше 75% до середніх в Україні. Це стосується таких показників, як обсяг виробництва промислової продукції, обсяг роздрібного товарообороту, обсяг залучених інвестицій, чисельність та структура зайнятих, рівень досягнення соціальних стандартів життя населення, рівень техногенного й антропогенного навантаження на довкілля. Щодо внутрірегіональних територіальних диспропорцій – посилюється проблема забезпечення збалансованого розвитку територіальних утворень, зокрема малих міст, унаслідок низької інвестиційної активності та в багатьох випадках збиткової діяльності підприємств, що формують економічну основу функціонування таких територій. Так, аналіз частки міст і районів Тернопільської області в обсязі реалізованої промислової продукції у 2010 р. засвідчив, що найбільшу питому вагу займає м. Тернопіль – 45,4%; лише у чотирьох районах цей показник коливається від 5% до 10% (у Чортківському – 10,6%, Тернопільському – 7,4%, Гусятинському – 5,9%, Тербовлянському – 5,2%), у решті районів – обсяг реалізованої продукції перебуває в межах від 0,3% – в Шумському районі до 4,4% – у Підгаєцькому). Виробничий потенціал розвитку районів та міст Тернопільської області характерний збереженням динаміки кількості збитково працюючих підприємств. Так, у 2008 р. збитково працювали 33,7% підприємств, у 2009 – 36,2%, у 2010 р. – 41,9%;
 - ✓ недостатня зорієнтованість регіональної економіки на формування і використання підприємницького потенціалу території. За оцінками цей потенціал характерний незначними темпами створення малих підприємств (у середньому 1,3–2,2% за рік) та нераціональним їх розподілом за галузями діяльності (зокрема, у сфері торгівлі зосереджено 15,5% малих підприємств, які у структурі виро-

- бництва забезпечують 50,7% реалізації продукції, в той час як 10,5% підприємницьких структур у галузях промислового виробництва реалізували лише 17,8% обсягів виробленої продукції). Як засвідчує аналіз, підприємницький сектор в економіці регіону ще не виконує притаманних йому функцій створення інституційного середовища для розвитку. Так, частка малих підприємств у загальних обсягах виробленої продукції у цілому в області на початок 2010 р. становила 11,1%, на малих підприємствах регіону зайнято лише 35,4 тис. осіб, або 8,2% до зайнятих, на 10 тис. осіб населення в області припадає 39 малих підприємств і є найнижчим показником на рівні регіонів, який порівняно зі середнім в Україні становить 54%;
- ✓ нераціональність соціальної структури регіональної системи, що характерна високою часткою осіб пенсійного віку в структурі населення області (близько 34% у 2010 р.), напруженістю демографічної ситуації, високим рівнем смертності (в т. ч. дитячої, яка у 2010 р. порівняно з 2009 р. зросла на 2,3%), різким зменшенням чисельності населення (впродовж 2010 р. населення Тернопільської області зменшилося на 4,7 тис осіб), невпорядкованістю та інституційною незабезпеченістю міграційних процесів (у 2010 р. порівняно з 2009 р. сальдо міграції (міграційне скорочення населення) становило 77,3% і досягло 884 осіб), високим рівнем безробіття (що перевищує середні показники в державі) – рівень зареєстрованого безробіття у цілому в області становив на 1 грудня 2010 р. – 1,9% населення працездатного віку, а на 1 січня 2011 р. – вже 2,6% відповідно); нераціональною структурою трудових ресурсів і зайнятого населення на тлі зростання частки тіньової економіки (59% населення області – сільські жителі).
 - ✓ неефективне використання соціально-економічного потенціалу регіону, і передусім – природоресурсного як основи розвитку галузей спеціалізації області, зокрема сільського господарства, що характерне нераціональною структурою використання земель сільськогосподарського призначення. Проблемними також залишаються неврегульованість процесів землекористування та землеустрою у регіоні, незавершеність реформ аграрного сектору, що зумовлені диспаритетом цін, недостатньою фінансовою підтримкою сільгоспвиробників із боку держави, дешевим імпортом низькоякісної сільськогосподарської продукції тощо. Це призвело до зниження економічної активності, загострення соціальної напруги у сільських населених пунктах, аж до «зnelюднення» сільських поселень;

- ✓ зниження рівня та якості життя населення, що спричинене обмеженістю внутрішнього попиту, нераціональною структурою споживання населення (у видатках домогосподарств переважають витрати на придбання продовольчих товарів першої необхідності та оплату житлово-комунальних послуг), нерозвиненістю споживчого ринку регіону. За даними вибіркового статистичного дослідження, 87% сукупних ресурсів домогосподарств регіону використовують на споживчі витрати, що є свідченням низького рівня життя населення, зокрема, частка витрат на продовольчі товари в грошових видатках домогосподарств у 2009 р. становила 50,2%, непродовольчі товари – 37,2%. Одночасно, понад 20% сукупних доходів населення становить вартість продукції, отриманої з особистих підсобних господарств, що свідчить про натуралізацію забезпечення основних потреб;
- ✓ надмірна зовнішньоторговельна залежність економіки регіону та й України в цілому за невисокого потенціалу залучення інвестицій (передусім у сфері енерго- та ресурсопостачання, машинобудування), недостатня увага до можливостей використання вигідного економіко-географічного розташування області у розвитку міжрегіонального й транскордонного співробітництва і на цій основі підвищення конкурентоспроможності території. Обсяги експорту товарів і послуг у 2010 р. порівняно з валовим регіональним продуктом становили 10,2%, імпорту – 14,9%, зовнішньоторговельний оборот дорівнював 24,1%. Незважаючи на те, що в структурі економіки регіону зовнішньоторговельний оборот відіграє важливе значення, Тернопільська область є найменш орієнтованою на експорт. Її експортна квота у загальному обсязі експорту в Україні становить 0,2% і характерна сировинною спрямованістю. У структурі імпорту області в 2010 р. переважали механічне та електричне обладнання – 39%, електричні машини та устаткування – 17,3%, продукція хімічної промисловості – 13,2%. Імпорту давальницької сировини зріс від 5,0% у 2009 р. до 21,9% у 2010 р. [7].

Зазначені чинники структурних трансформацій відповідно зумовили і порівняно невисокий (на фоні показників розвитку національної економіки) рівень соціально-економічного розвитку регіону [8]. Так, за інформацією Головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації і за результатами моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення, проведеного Мінекономіки України на виконання постанови Кабінету Міністрів України № 860 від 24 червня 2006 р., Тернопільську область виділено серед регіонів як таку, що має проблеми в

окремих сферах соціально-економічного розвитку та потребує допомоги з боку держави в їх розв'язанні. [9].

Результати аналізу процесів структурної трансформації регіональної соціально-економічної системи можуть бути покладеними в основу обґрунтування заходів державної регіональної політики, спрямованої на досягнення оптимальної структури регіональної економіки та відповідно – сталого збалансованого розвитку адміністративно-територіального утворення. Вимірниками рівня останнього може слугувати спеціальна система індикаторів сталого розвитку.

При виборі системи таких індикаторів мають бути задоволені основні інформаційні потреби органів управління регіоном, які, своєю чергою, можуть бути забезпечені за допомогою таких груп показників: потреби щодо даних про соціально-економічний потенціал регіону в цілому та його окремі складові; потреби щодо даних про рівень соціально-економічного розвитку регіону, його місце в національній економіці, структуру економіки регіону, розвиток окремих галузей, секторів, сфер регіональної економіки; потреби щодо даних про соціальний розвиток, проведення соціальної, екологічної, структурно-інвестиційної, інноваційної політики; інші потреби (гуманітарного, демографічного, національного розвитку тощо).

Зокрема, показники, що характеризують соціальний розвиток регіону, слід аналізувати за чотирма групами параметрів.

До першої групи, що характеризує рівень життя населення, вводять 7 показників. Це, насамперед, грошові доходи на 1 жителя, середньомісячна заробітна плата. Крім того, за значного майнового розшарування та регіональних відмінностей необхідно використовувати відносні (а не абсолютні) показники, а саме: співвідношення середньодушових доходів та прожиткового мінімуму, співвідношення доходів і витрат, дані про зміну частки групи населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, концентрацію доходів у різних групах населення та співвідношення доходів найбідніших і найбагатших людей, коефіцієнт диференціації грошових доходів (витрат) населення, рівень бідності.

До другої групи, що характеризує соціальну забезпеченість, віднесено такі показники: забезпеченість житлом на 1 жителя, забезпеченість лікарями та лікарняними ліжками на 1 жителя, роздрібний товарооборот і обсяг платних послуг, наданих на 1 жителя.

До третьої групи, що характеризує демографічну ситуацію, введено природний приріст населення, коефіцієнти народжуваності та смертності, середню тривалість життя населення, коефіцієнт дитячої смертності й сальдо міграції.

Четверта група показників характеризує стан трудових ресурсів: рівень зайнятості населення, рівень безробіття, демографічне навантаження і навантаження на 1 вакантне робоче місце.

Індикатори сталого соціально-економічного розвитку регіону мають відповідати таким умовам: повноти і збалансованості (набір показників має адекватно відображати загальний стан системи та її розвиток); чутливості (показники мають статистично достовірно змінюватися за зміни умов, бажано, щоб різні індикатори мали близьку чутливість); можливості інтерпретації (необхідно розуміти, що саме характеризує показник); доступності та надійності даних (вибираючи той чи інший параметр для подальшого вивчення, слід мати впевненість, що дані для його обчислення й аналізу надходять постійно, що їх вимірюють за стандартною методикою, тобто дані з різних регіонів можна порівнювати); економічності (з огляду на те, що дані можна збирати в дуже широких масштабах, будь-який зайвий (непотрібний) показник може вагомо збільшити вартість робіт).

Значні диспропорції в структурі економіки держави та її регіонів зумовлюють необхідність акцентування уваги на розробленні спеціальної державної регіональної політики щодо регулювання розвитку різних типів регіонів і територій. Так, для обґрунтування статусу та визначення рівня соціально-економічного розвитку регіонів (передусім, стосовно забезпечення сталого розвитку) в європейській (а в останній час – українській) практиці використовують цільову систему індикаторів, що стосуються різноманітних регіональних соціально-економічних процесів та явищ, їх динаміки, факторів, перспектив і траєкторій розвитку.

Зокрема, цільова система індикаторів для визначення рівня сталого (збалансованого) розвитку регіонів має, на нашу думку, охоплювати:

- ✓ індикатори стану та структури економіки регіону (господарського комплексу);
- ✓ індикатори соціального стану та рівня соціального розвитку і забезпечення населення регіону;
- ✓ індикатори поселенської політики (структура поселень, ступінь агломерації, якість та комфортність життєвого простору);
- ✓ інфраструктурні індикатори (за наявністю, потужністю та структурою виробничої і соціальної інфраструктури, рівня забезпечення наявною інфраструктурою потреб населення і господарського комплексу регіону);
- ✓ індикатори якості навколишнього природного середовища – екологічні індикатори (природний потенціал, стан довкілля, екологічна ситуація, екологічні лиха);
- ✓ суспільно-політичні індикатори (етнічні конфлікти, релігійно-міжконфесійні суперечності, військові конфлікти).

У цілому, екстраполяція даної системи індикаторів на дослідження параметрів соціально-економічного розвитку різних типів регіонів, передусім, депресивних (проблемних) територій, дасть змогу характеризувати рівень досягнення ними сталого розвитку, а також визначати ступінь результативності спеціальної державної політики стимулювання розвитку регіонів.

Зокрема, аналіз механізмів підтримки та особливостей розвитку депресивних територій дає змогу стверджувати, що для типу структурно-слабких регіонів найприйнятнішими можуть бути такі механізми державного регулювання: встановлення спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності для суб'єктів господарювання, які реалізують проекти в пріоритетних сферах економіки регіонів, створюють нові робочі місця, відновлюють екологічно безпечні умови життєдіяльності; реструктуризація традиційних галузей промисловості, де є загрози, пов'язані з критичним зростанням рівня зношеності основного капіталу й підвищеними ризиками виникнення техногенних катастроф; санація та збереження конкурентоспроможних промислових центрів і галузей у процесі приватизації та реструктуризації підприємств; підтримка малого й середнього бізнесу; сприяння створенню і впровадженню інновацій, у т. ч. поширення сучасних технологій через створення регіональних центрів передачі високих технологій; поширення дії інвестиційного податкового кредиту на підприємства депресивних регіонів, що функціонують переважно в інноваційних секторах; створення пільгових умов оподаткування (наприклад відтермінування плати податку на прибуток) у перші роки функціонування підприємств, створених або репрофільованих у депресивних регіонах; пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті завершення спорудження і виведення на повну потужність об'єктів незавершеного будівництва, розташованих у депресивних регіонах, особливо при репрофільованні їх на випуск соціально значущої продукції; спрямування міжнародної технічної допомоги на підготовку і перепідготовку фахівців із розвитку підприємництва, розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем депресивних територій.

Найдоцільнішими для регіонів із переважанням монофункціональних поселень та монофункціональною спрямованістю розвитку економіки можуть бути наступні методи державної підтримки, спрямовані на забезпечення їх сталого розвитку: здійснення диференційованих заходів щодо стабілізації та диверсифікації виробничого потенціалу монофункціональних поселень; розроблення стимулювання професійної та просторової мобільності населення депресивних територій; стимулювання залучення інвестицій у ключові сектори економіки регіонів, що визначають стратегічні пріоритети їх розвитку; розроблення та впровадження спеціальних заходів

щодо сприяння зайнятості, розвитку соціальної сфери, зокрема, впровадження соціальної житлової політики, а також політики охорони здоров'я у депресивних (проблемних) територіях; стимулювання створення нових робочих місць та підтримка економічно доцільних наявних робочих місць переважно в інноваційних і трудомістких галузях регіональної економіки; сприяння розвитку само- та тимчасової зайнятості; впорядкування міграційних процесів через державне стимулювання населення регіонів із особливо складними умовами працевлаштування; перехід до адресної системи державної соціальної підтримки населення в депресивних регіонах.

Вивчення особливостей і стану соціально-економічного розвитку Тернопільської області дало змогу визначити наступні механізми і напрями підтримки її як депресивної території, зокрема, щодо забезпечення її сталого розвитку: стимулювання професійної та просторової мобільності населення; стимулювання створення нових робочих місць переважно в інноваційних і трудомістких галузях регіональної економіки (наприклад, радіоелектроніці); підтримка переробних та харчової галузей промисловості; інфраструктурна підтримка аграрного сектора; пріоритетне стимулювання розвитку рекреації (в т. ч. сільського зеленого туризму); сприяння розвитку малого й середнього бізнесу як основного джерела стабілізації на ринку праці та врегулювання міграційних процесів тощо; запровадження контрактних засад у взаєминах між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо розвитку адміністративно-територіальних утворень; упровадження системи співфінансування (поєднання державних, регіональних, місцевих фінансових ресурсів) для розроблення та реалізації регіональних програм і стратегій забезпечення сталого розвитку регіону.

Disbalances and problems of structural transformations of social-economics development of region have been diagnosed. System of indicators to define the level of constant development of territories and reasoning of regional structural politics has been proposed.

Key words: *structure of region's economy, constant development of territory, indicators of regional development, regional structural politics.*

Диагностировано дисбалансы и проблемы структурных трансформаций социально-экономического развития регионов. Предложена система индикаторов для определения уровня устойчивого развития территорий и обоснование направлений региональной структурной политики.

Ключевые слова: *структура экономики региона, устойчивое развитие территории, индикаторы регионального развития, региональная структурная политика.*

Література

1. Порядок денний на XXI століття / Конференція ООН, 14. 06. 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/Russian/conferen/agenda 21>
2. Білоус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток / О. Г. Білоус, Ю. М. Мазейко. – К.: МАУП, 2006. – 492 с.
3. Масловська Л. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: [Монографія] / Л. Масловська. – К.: КНЕУ, 2003. – 365 с.
4. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: [Монографія] / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 248 с.
5. Сталий розвиток регіонів України [Звіт Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України] / Наук. керівник М. Згуровський. – К.: НТТУ «КПІ», 2009. – 197 с.
6. Соціально-економічний розвиток регіонів України за січень – серпень 2010 року: Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2010. – 467 с.
8. Методика оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 20 травня 2009 р.
9. Обґрунтування необхідності ініціювання укладення Угоди регіонального розвитку між КМУ та Тернопільською обласною радою на період до 2013 року. – Тернопіль: Тернопільська обласна державна адміністрація, 2009.